

Sahâbî Abdullah b. Hanzale'nin Hayatı
The Life of the Companion Abdullah b Hanzaleh

Mustafa ÇAVUŞOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü,
Kastamonu, Türkiye
Asst. Prof., Kastamonu University Theology Faculty, Department of Islamic History and Arts ,
Kastamonu, Türkiye

mcavusoglu@kastamonu.edu.tr
orcid.org/0000-0003-4121-1974.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Article Type:** Research Article
Geliş Tarihi: 6/Ağustos/2024/ **Date Received:** 6/ August /2024
Kabul Tarihi: 14/Eylül/2024 / **Date Accepted:** 14/September/2024
Yayın Sezonu: Eylül/2024 / **Pub Date Season:** September/2024
Cilt: 8, **Sayı:** 1, **Sayfa:** 22-39/ **Volume:** 8, **Issue:** 1, **Pages:**22-39

Atf/: Çavuşoğlu, Mustafa. "Sahâbî Abdullah b. Hanzale'nin Hayatı". *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Eylül 2024), 22-39.

Citation: Çavuşoğlu, Mustafa. "The Life of the Companion Abdullah b Hanzaleh". *Journal of Divinity Faculty of Kastamonu University* 8/1 (September 2024), 22-39.

İntihal: Bu makale özel bir yazılımla (Turnitin) taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned special software (Turnitin). No plagiarism detected.

Etik Beyan/ Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (Mustafa ÇAVUŞOĞLU) It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mustafa ÇAVUŞOĞLU).

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Funding: The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Conflict of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Bu makale Creative Commons Atınlı-Gayri Ticari Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial No Derivatives 4.0 International License

web: <http://dergipark.gov.tr/kuifd>
mailto: ilafdergi@kastamonu.edu.tr

Kastamonu University, Faculty of Theology,
Kastamonu/Türkiye

Öz

Halifeliği Hz. Hasan'dan devralan Muâviye b. Ebû Süfyân, makamını oğlu Yezîd b. Muâviye'ye bırakabilmek için tüm önlemleri almış, vefatından sonra hilafet makamına Yezîd b. Muâviye geçmişti. Bu yüzden Yezîd b. Muâviye'nin halifeliğine Hicaz Bölgesi dışında itiraz edilmemişti. Yezîd, Hicazlıların itaatini sağlamak üzere Medinelilerden bir grubu isteyince içlerinde sahâbîlerinde bulunduğu Medine eşrafından bir grup Şam'a gitmişti. Medineli grup içerisinde Abdullah b. Hanzale de bulunuyordu. Abdullah, gasîlü'l-melâike diye bilinen Hanzale'nin oğlu ve Hz. Peygamber'e zor zamanlar yaşatan Abdullah b. Übey b. Selûl ve Ebû Âmir er-Râhib'in torunuydu. Medineli grup içerisinde yer alan Abdullah b. Hanzale, Şam'da bulunduğu sırada Yezîd'in şahsında gördüğü bazı gayri meşru davranışlar sebebiyle Medine'ye döndükten sonra Yezîd'in halifeliğini reddetmişti. Medine halkının büyük çoğunluğu onu takip etmiş ve akabinde Abdullah b. Hanzale'yi kendilerine lider seçmişti. Medinelilerin bu tavırları sebebiyle Yezîd, Medine'ye bir ordu göndererek Medine'yi itaat altına almak istemiş, fakat Medine'de Şam'dan gelen ordu sebebiyle istenmeyen olaylar yaşanmıştı. Tarihe Harre Savaşı olarak geçen bu olayda sayıları yüzlerle ifade edilen insan öldürülmüştür. Harre Savaşı'nda birden bire ön plana çıkması, yaş itibarıyla sahâbenin küçüklerinden olmasına rağmen lider seçilmesi, Abdullah b. Hanzale'yi özel ve araştırmaya değer kılmıştır. Araştırmada, Abdullah b. Hanzale'nin hayatı, ailesi ve şahsiyetine dair bilgilerin yanında; sahâbe olup olmadığı, Harre Savaşı'ndaki rolü, Yezîd'e giden heyette niçin yer aldığı, neden Yezîd'in halifeliğini reddettiği ve gördüğü olumsuzluklara rağmen neden Şam'da iken Yezîd'e karşı çıkmadığı konuları incelenmiştir. Araştırmanın kapsamı, Abdullah b. Hanzale'nin hayatı, ailesi, şahsiyeti ve faaliyetleriyle sınırlandırılmıştır. Araştırmanın metodunda, elde edilen veriler sentezlenerek rivayetçi ve öğretici yöntemler kullanılarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Emevîler, Harre Savaşı, Abdullah b. Hanzale, Yezîd b. Muâviye.

The Life of the Companion Abdullah b Hanzaleh

Abstract

Muaviyeh b Abu Sufyan, who took over the Caliphate from Hasan, took all precautions to leave his position to his son Yazid b Muaviyeh. and after his death, Yazid b Muaviyeh took over the caliphate. That's why Yazid b Muaviyeh's caliphate was not objected to outside the Hejaz Region. When Yazid asked for a group from the people of Medina to ensure the obedience of the people of Hejaz, a group of Medina notables, including his companions, went to Damascus. Abdullah b Hanzaleh was also among the group from Medina. Abdullah was the son of Hanzaleh, known as gasîlü'l-melâike, and the grandson of Abdullah b Übey b Selûl and Ebû Âmir er-Râhib, who gave the Prophet a difficult time. Abdullah b Hanzaleh, who was among the group from Medina, rejected Yazid's caliphate after returning to Medina due to some illegitimate behavior he saw in Yazid's person while he was in Damascus. The majority of the people of Medina followed him and subsequently elected Abdullah b Hanzaleh as their leader. Due to this attitude of the people of Medina, Yazid wanted to send an army to Medina and subjugate Medina, but undesirable events occurred in Medina due to the army coming from Damascus. Hundreds of people were killed in this incident, which went down in history as the Battle of Harre. The fact that he suddenly came to the fore in the Battle of Harre and was elected leader despite being one of the younger companions in terms of age made Abdullah b Hanzaleh special and worth researching. In the research, in addition to information about Abdullah b Hanzaleh's life, family and personality; Whether he was a companion or not, his role in the Harre incident, why he was in the delegation that went to Yazid, why he rejected Yazid's caliphate, and why he did not oppose Yazid while in Damascus despite the negativities he encountered were examined. The scope of the research is limited to the life, family, personality and activities of Abdullah b Hanzaleh. In the method of the research, the data obtained were synthesized and presented using narrative and didactic methods.

Keywords: Islamic History, Umayyads, Battle of Harre, Abdullah b. Hanzaleh, Yazid b. Muâviyeh.

Giriş

İslâm tarihi kaynaklarında genel olarak Emevî Devleti hakkında kötü bir imaja sahip olduğu bilgisine yer verilmiştir. Kuşkusuz bunda, Müslümanları derinden etkileyen birçok trajedinin faili olmalarının rolü büyüktür. Bu da inkâr edilemez bir gerçektir. Kerbelâ olayından sonra Yezîd b. Muâviye (öl. 64/683) tarafından Medine halkının maruz kaldığı Harre¹ Savaşı da bunlardan biridir. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın (öl. 60/680) vefatının ardından halifelik makamına geçen Yezîd b. Muâviye, Medine halkının biatını almakta zorlanınca kaba kuvvete başvurmayı tercih etmişti. O, bu yolla Medine halkının itaatini sağlamayı hedeflemiş, fakat Medine halkından beklemediği bir tepkiyle karşılaşmıştı. Buna rağmen amacına ulaşmak için ne gerekiyorsa yapmaktan kaçınmamış ve sonuç olarak Medine'de yaşananlar tarih kitaplarında fazlasıyla yer almıştır.

Şüphesiz Harre Savaşı örneğinde olduğu gibi vukuundan asırlar sonra bile konuşulan, hatırlandığında insanın yüreğini sızlatan olayların basit sebeplerden kaynaklı olduğunu düşünmek saf dillilik olur. Ancak kaynakların konumuzla ilgili birbirinden farklı birçok rivayeti serdetmeleri zihinlerde bazı şüphelerin oluşmasına ve ihtimâlen art niyetli yaklaşımlar olabileceğini akla getirmektedir. Biliyoruz ki, meşru ya da gayrimeşru her idareye başkaldırının bir sebebi vardır. Biz bu çalışmamızda Harre Savaşı'nın sebep ve sonuçlarını tartışmaya açmayacağız. Çünkü gerek önceki dönemlerde gerekse günümüzde Harre Savaşı enine boyuna tartışılmıştır, tartışılacaktır. Bu bağlamda Ünal Kılıç, Yezid b. Muâviye ile ilgili doktora çalışmasında Harre Savaşı'ndan bahsederken, sadece rivayetlerden söz etmeyip bilakis olayın dînî, siyasî ve ekonomik sebeplerine de vurgu yapmıştır.² Aynı yaklaşım, Bahaüddin Varol'un "Harre Vakası" isimli makalesinde, İlyas Uçar'ın "Medine Tarihi'nde Kara Bir Gün: Harre Vak'ası isimli makalede ve M. J. Kister'in "Harre Vakası'nı" konu edinen makalesinde³ karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple araştırmada Harre Savaşı'yla ilgili olarak sebep-sonuç ilişkisine girmeden Abdullah b. Hanzale'nin hayatı, şahsiyeti ve Harre Savaşı hakkında bazı bilgiler verilerek bir değerlendirmede bulunulacaktır.

¹ Harre, siyah bazalt kütlelerinden meydana gelmiş volkanik alanları ifade etmektedir. Arap Yarımadası'nda Harre denilen birçok yer bulunmaktadır. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Harre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16/244.

² Ünal Kılıç, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezîd b. Muâviye* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2001), 301-314.

³ Ahmet Önkal, "Abdullah b. Hanzale", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1/104-105; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Harre Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16/245-247; M. Bahaüddin Varol, "Harre Vakası (Sebepler-Sonuç Değerlendirmesi)", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1997), 513-534; M. J. Kister Kister, "Harre Vakası (Bazı Sosyo-Ekonomik Tespitler)", çev. Ünal Kılıç, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (Aralık 2000), 33; Ünal Kılıç, "Harre Vakasının Sebepleri Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (Aralık 2000), 33; İlyas Uçar, "Medine Tarihi'nde Kara Bir Gün: Harre Vak'ası", *Tarih ve Gelecek Dergisi* 8/1 (Mart 2022), 33-52.

1. Abdullah b. Hanzale'nin Doğumu ve Sahâbî Oluşu

Abdullah'ın (öl. 63/683) tam ismi, Abdullah b. Hanzale b. Ebû Âmir er-Râhib Abdi Amr b. Sayfî b. Nu'mân b. Mâlik b. Emet b. Dabia b. Evsî'dir.⁴ 4/625 yılında doğan⁵ Abdullah b. Hanzale'nin Künyesi *Ebû Abdurrahman*'dir. Künyesinin *Ebû Bekir* olduğu da söylenmiştir.⁶ Abdullah b. Hanzale'nin hicretten otuz iki ay sonra Şevval ayının başında⁷ dünyaya geldiği, annesinin onu doğurduktan yaklaşık altmış ay/5 yıl sonra Resûlullah'ın vefat ettiği, dolayısıyla onun Resûlullah'ı, Hz. Ebû Bekir'i (11-13/632-634) ve Hz. Ömer'i (13-23/634-644) gördüğü, hatta Hz. Ömer'den hadis rivayet ettiği nakledilmiştir.⁸ İbn Sa'd (öl. 230/845) Abdullah b. Hanzale'nin, Resûlullah'ın vefatında altı ya da yedi yaşında olduğunu nakletmiştir.⁹ Bu sebeple yaş itibariyle sahâbenin küçüklerinden kabul edilmiştir. Abdullah b. Hanzale Resûlullah'ın vefatında yedi yaşında olduğu için, Buhârî (öl. 256/870) onu sahâbe arasında zikretmiştir.¹⁰ Nitekim kendisinin, Resûlullah'ı devesinin üzerinde Kâbe'yi tavaf ederken gördüğünü¹¹ ifade etmesi, onun sahâbenin küçüklerinden olduğuna¹² delil kabul edilmesini sağlamıştır.

Bu arada İbn Hacer'in (öl. 852/1449) İbn Sa'd'a dayanarak, Uhud'tan yetmiş ay sonra rebûlevvel veya rebûlâhir ayında doğduğunu ifade eden bir rivayetinin dikkatimizi çektiğini ifade etmek isteriz.¹³ İbn Sa'd'den naklederek verdiği bilgiye dayanan İbn Hacer, İbrahim el-Harbi'nin (öl. 285/899) Abdullah b. Hanzale'yi sahâbî kabul etmediği bilgisine yer vermiştir.¹⁴ Ancak Uhud Savaşı'nın 3/625 yılında meydana geldiğini düşünecek olursak Uhud'tan yetmiş ay sonra doğmasının mümkün olmadığını ifade etmek gerekmektedir. Yetmiş ay yaklaşık altı yıl demektir ki, Uhud Savaşı'nı hesaba kattığımızda 9/631 yılında dünyaya geldiğini söylememiz gerekecektir. Bu takdirde sahâbî olması mümkün değildir. Dolayısıyla İbn Hacer'in bu rivayeti pek tutarlı görünmemektedir.

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî ez-Zührî İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001), 7/68; İzzüddîn Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe* (Beyrût-Lübnân: Dâru İbn Hazm, 2012), 658; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb el-Arnâût (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 3/324.

⁵ Ebi'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kâhire: Merkezü li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye, 2008), 6/109.

⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 658; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/109.

⁷ Ebi'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer Şihâbüddîn el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, thk. İbrâhîm ez-Zeybek - 'Âdil Mürşid (Dimaşk-Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2014), 2/324.

⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâti'l-kübrâ*, 7/69.

⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâti'l-kübrâ*, 7/69.

¹⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/111.

¹¹ Zehbî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 3/322.

¹² Zehbî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 3/321; İbrahim el-Harbi onun sahâbî olmadığını söylemiştir. İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2/324.

¹³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/111.

¹⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, 2/324.

İbn Sa'd'ın bir başka rivayetinde Abdullah'ın babası Hanzale'nin Uhud Savaşı'na katıldığı gece anne rahmine düştüğü söylenmiştir.¹⁵ Buna göre dokuz ay sonra doğan Abdullah b. Hanzale 4/626 yılında dünyaya gelmiş olmaktadır. Bu takdirde Resûlullah'ı devesinin üzerinde Kâbe'yi tavaf ederken gördüğünü¹⁶ söylemesi akla daha uygun gelmektedir. Bu sebeple Buhârî'nin İbn Hanzale'yi Resûlullah'ın vefatında yedi yaşında olması nedeniyle sahâbeden sayması da mantıklı olmaktadır.

Hanzale ve Cemîle'nin Uhud Savaşı'ndan önceki gün evlenmeleri, Hanzale'nin savaş öncesinde Hz. Peygamber'den izin isteyip geceyi hanımıyla geçirmesi, yine Cemîle'nin o gece Abdullah'a hamile kaldığını söylemesi, Abdullah'ın bundan dokuz ay sonra dünyaya gelmesi, onun Resûlullah'ın vefatında iken altı ya da yedi yaşlarında olduğunu söylemesi, sahâbî olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca bir kimsenin bizzat kendisinin sahâbî olduğunu söylemesi veya bir sahâbînin şahit olması, kişi için sahâbî olduğuna delil kabul edilmiştir.¹⁷ Tâbiûn'dan birinin şehadeti de bunun için yeterli görülmüştür.¹⁸ Abdullah b. Hanzale'nin Hz. Peygamber'den iki hadis rivayet etmesi,¹⁹ *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* müellifi Zehebî'nin (öl. 748/1348) onun hakkında sahâbenin küçüklerindedir²⁰ ifadesi, onun sahâbî olduğunun delili olarak yeterli görünmektedir. Zira Hz. Peygamber'i bir an bile uyanık iken görmek ve Müslüman olarak ölmek sahâbî olmak için yeterli kabul edilmiştir.²¹

2. Ailesi

Abdullah b. Hanzale'nin babası Hanzale (öl. 3/625), *gasîlü'l-melâike* (Meleklerin yıkadığı kimse) diye biliniyordu. Hanzale Uhud savaşında şehit düşmüştür. Zira o, Cemîle bnt. Abdullah b. Übey b. Selûl (öl. ?) ile o gece zifafa girmiş, cihat çağrısını işitince gusül almaya fırsat bulamadan çağrıya icabet etmişti. Uhud'da şehit olduktan sonra onu melekler yıkamış, bu yüzden oğluna "Meleklerin yıkadığı adamın oğlu" denmiştir.²² İbn Hacer, Hanzale'nin Uhud şehidi olduğu konusunda İslâm tarihçilerinin ittifakı olduğunu söylemiştir.²³

Hanzale'nin babası Ebû Âmir, cahiliye döneminde *Rahip* diye biliniyordu. Babası Ebû Âmir ve kayın pederi Abdullah b. Übey b. Selûl (öl. 9/631), Allah'ın Resûlü'ne verdiği peygamberlik nimetinden dolayı kıskançlık göstermişler ve Hz. Peygamber'e haset

¹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/69.

¹⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/322.

¹⁷ Mahmut Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015), 61-66.

¹⁸ Yazıcı, *Sahâbe Bilgisi*, 67.

¹⁹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî İbn Hazm, *Cevâmi'u's-sîre ve hamsü resâ'ile uhrâ*, thk. İhsân Abbâs - Nâsirudin el-Esed (Mısır: Dâru'l-Meârif, ts.), 294.

²⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/321.

²¹ Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/491.

²² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/69; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 658; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/109.

²³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/69; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 7/109.

etmişlerdi. Ebû Âmir Resûlullah'ın Medine'ye hicretinden sonra Mekke'ye gitmiş, Kureyş'le birlikte Uhud'ta savaşmak üzere İslâm ordusunun karşısına çıkmıştır. Resûlullah onu *el-Fâsık* diye isimlendirmişti. Mekke'nin fethinden sonra da Rûm diyarına, Şam topraklarına gitmiş ve 9/631 ve ya 10/632 yılında orada kâfir olarak ölmüştür.²⁴

Abdullah b. Hanzale'nin annesi Cemîle ise, münafıkların başı olan Abdullah b. Übey b. Hâris b. Übey b. Avf b. Hazrec b. Hablî'nin kızıdır.²⁵ Fakat o babasından etkilenmemiş, İslâm'ı tercih etmiştir.²⁶ Cemîle'nin annesi ise, Havle bnt. Münzir b. Haram b. Mâlik b. en-Neccâr'dır.²⁷ Cemîle ve Hanzale'nin evlilikleri çok kısa sürmüştür. Cemîle bnt. Abdullah, Hanzale'nin şehadetinden sonra Sâbit b. Kays ile nikâhlanmıştı.²⁸ Cemîle'nin biri Hanzale'den diğeri Sâbit'ten olmak üzere iki oğlu olmuş, Hanzale'den olan Abdullah ile Sâbit'ten olan Muhammed isimli her iki oğlu da Harre Savaşı'nda öldürülmüştür.²⁹ Araştırmamızda Abdullah b. Hanzale'nin annesi Cemîle'nin vefat yılı ile ilgili bir bilgiye ulaşamamıştır.

Abdullah b. Hanzale, Esmâ bnt. Ebî Sayfî b. Ebî Âmir b. Sayfî, Benî Saîde'den Fâtıma bnt. el-Hakem, Has'am kabilesinden Selmâ bnt. Enes bnt. Müdrîk, Evs'ten Ümmü Gülsüm bnt. Vehveh, Benî Huzâa'dan Ümmü Süveyde bnt. Halîfe ile evlilikler yapmıştır.³⁰ Bu evliliklerden, Esmâ bnt. Ebî Sayfî'den Abdurrahman ve Hanzale; Fatıma bnt. el-Hakem'den Âsım ve Hakem; Selmâ bnt. Enes'ten Enes ve Fâtıma; Evs'ten Ümmü Gülsüm bnt. Vehveh'ten Süleyman, Ömer, Emetullah; Ümmü Süveyde bnt. Halîfe'den Süveyde, Ma'mer, Abdullah, Hurr, Muhammed, Ümmü Seleme, Ümmü Habîb, Ümmü Kâsım, Kureybe ve Ümmü Abdullah isimli çocukları doğmuştur.³¹

3. Şahsiyeti ve Hakkındaki Rivayetler

Abdullah b. Hanzale salih amel işleyen, erdemli ve fazilet sahibi biri olarak biliniyordu. Toplum içerisinde büyük itibarı olan, saygıya layık mümtaz bir yere sahipti. Nesebi itibarıyla şeref sahibi,³² faziletli, ibadet ehli olan³³ Abdullah b. Hanzale'nin aynı

²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/290.

²⁵ Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah İbn Abdülber, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1992), 4/1802.

²⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 10/357.

²⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 10/357.

²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 10/357.

²⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/291; İzzüddîn Ebü'l-Hasen Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed Ebî Abdülkerîm b. Abdülvâhid Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî (Beyrût-Lübnân: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2012), 3/216.

³⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/69.

³¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/69.

³² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 659.

³³ Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1996), 5/352; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 659.

zamanda çok kibar biri olduğu belirtilmiştir.³⁴ Uzun zaman oruç tuttuğu ve alçak gönüllülüğü yüzünden başını yerden kaldırmadığı söylenen Abdullah b. Hanzale hakkında³⁵ Muhammed b. Havd: "Abdullah b. Hanzale Medine'nin hayırlılarındanı."³⁶ demiştir.

Abdullah b. Hanzale'nin zühd ehli biri olduğu ifade edilmiştir. Bir gün el-Â'râf süresinin 7/41 ayetini³⁷ okuyan birini iştirince kendinden geçercesine ağlamıştı. Kendine geldiği zaman: "Otur ey Ebû Abdurrahman, sakın ol!" denilince: "Cehennemde oturma düşüncesi beni engelliyor. Onlardan biri olup olmadığımı bilmiyorum." diye cevap vermiştir. Abdullah b. Hanzale'nin mevlâsı olan Saîd onun hakkında bilgi verirken, geceleri yatağında uyumadığını, uyuyacağı zaman da elbisesini veya kolunu yastık yaparak çok az uyuduğu ya da uyukladığı bilgisini nakletmiştir.³⁸

Abdullah b. Hanzale'nin Harre Savaşı'nda şehit düştüğü bilinen bir gerçektir. Fakat o gün şehit olmadan önce arkadaşlarına yaptığı konuşmayı ve son anını şahsiyeti hakkında fikir vermesi bakımından burada nakletmek istiyoruz. Şam ordusunun hücumu sıklaşıp şiddetlenince, Abdullah b. Hanzale arkadaşlarına şöyle seslenmiştir:

"Kardeşlerim! Düşmanınız sizinle çarpışması gereken şekli tespit etmiş gözüküyor. Ben, bir saat geçmeden Allah'ın sizin ve onlar arasında ya lehinize yahut da aleyhinize olmak üzere hükmünü vereceğini düşünüyorum. Ama gerçek şu ki, sizler Ensar ve hicret yurdunun sahiplerisiniz. Ben Rabbimizin, Müslümanların bütün şehirleri arasında bir başka şehirden daha razı olduğunu zannetmiyorum. Yine bütün Arap şehirleri arasında herhangi bir şehir halkına şu anda sizinle çarpışmakta olanlardan daha çok gazap edeceğini de zannetmiyorum. Şunu biliniz ki hepiniz öleceksiniz. Allah'a yemin olsun ki şehit olarak ölmekten daha üstün bir ölüm olamaz. İşte bu şehitliği Allah Teâlâ önünüze getirdi. Bunu ganimet bilin ve öyle değerlendirin."³⁹

Abdullah b. Hanzale'nin Harre günü iki zırh giydiği, mevlâsından birine namazını kılana kadar arkamı koru dediği rivayet edilmiştir. Yine savaşın sonlarında Abdullah b. Hanzale'nin etrafında beş kişinin kaldığı, buna rağmen onun, İnsanları savaşa teşvik etmeye devam ettiği de rivayetler arasındadır.⁴⁰ Abdullah b. Hanzale o gün savaş sonunda yorgun düşmekten dolayı üzerindeki zırhı çıkarıp kılıcının kınını kırmış ve yalın kılıç savaşmaya

³⁴ Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdülkâdir el-Arnâût - Beşâr 'Ivâd (Beyrût: Dâr-u İbn Kesîr, 2015), 8/312.

³⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/70.

³⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/110.

³⁷ Ayetin meâli şöyledir. "Onlar için cehennem ateşinden döşek, üstlerinde de cehennem ateşinden örtüler var. İşte biz zalimleri böyle cezalandırırız." *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Âlisi*, çev. Ahmet Fikri Yavuz (İstanbul: Sönmez Neşriyat, ts.).

³⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 659.

³⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Mısır: Dâru'l-Maârif, 1967), 5/490; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/215.

⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/70.

devam etmiştir.⁴¹ Yorgun ve bitkin olması sebebiyle Şamlı bir askerin, Abdullah b. Hanzale'ye arkadan iki omzu arasına bir darbe indirmesine karşı koyamamış ve hemen oracıkta şehit düşmüştür. O gün sekiz oğlu da onunla birlikte şehit olmuştur.⁴²

Safvan b. Süleym, Medinelilerin Abdullah b. Hanzale hakkında şöyle söylediklerini nakletmektedir.

“Bir gün Abdullah b. Hanzale mescitten çıkarken şeytanla karşılaşmış, şeytan ona: ‘Ey İbn Hanzale! Beni tanıdın mı?’ diye sorunca Abdullah b. Hanzale: ‘Evet, sen şeytansın.’ diye cevap vermiştir. Şeytan: ‘Bunu nasıl anladın.’ deyince Abdullah b. Hanzale: ‘Ben mescitten Allah’ı zikrederek çıkmıştım. Sana baktığımda seni görmek beni Allah’ı zikretmekten alıkoydu.’ diye cevap vermiştir.⁴³

Abdullah b. Hanzale hakkında Abdullah b. Ebû Süfyân şöyle bir hatırasını nakletmiştir:

“Abdullah b. Hanzale’yi öldükten sonra rüyamda çok güzel bir şekilde gördüm ve ona: ‘Sen öldürülmüştün.’ diye sordum. Abdullah b. Hanzale: ‘Bilakis beni Allah karşıladı ve cennetine koydu. Burada özgürüm, cennetin meyvelerinden dilediğim gibi faydalanıyorum.’ diye cevap vermişti. Ben ona: ‘Arkadaşlarına ne oldu?’ diye sorunca o: ‘Onlar sancağımın etrafında benimle beraberler, kıyamete kadar durumları değişmeyecek.’ diye cevap vermişti. Ben de tam o esnada uyandım ve anladım ki Abdullah b. Hanzale’nin sonu hayır olmuş.”⁴⁴

Vefatından önceki günlerde Abdullah b. Hanzale, sadece mescitte gecelemiş, arpa veya buğday unu çorbasıyla veya benzeriyle iftar etmiş, yemek olarak benzerlerini yemiş ve yemeği mescide getirilmiştir.⁴⁵

Hz. Ömer, halka maaş bağlamıştı. O sırada Abdullah b. Hanzale de iki bin dirhem maaş bağlananlar arasında bulunuyordu. Daha sonra Talha da kardeşinin oğluna maaş bağlatmak için Hz. Ömer’e getirmişti. Hz. Ömer ona Abdullah b. Hanzale’den daha az maaş bağlayınca Talha: “Sen bu Ensârî’yi kardeşimin oğlundan daha mı üstün tutuyorsun?” demiş, Hz. Ömer de: “Evet, çünkü ben Uhud günü deve nasıl gölgeden ayrılmak istemiyorsa bunun babasının da akşama kadar kılıcının gölgesinden ayrılmadığını gördüm.”⁴⁶ diye cevap vermiştir.

4. İlmî Yönü

⁴¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 5/353.

⁴² İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/70; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 5/353.

⁴³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/110.

⁴⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/71-72; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 659.

⁴⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/70.

⁴⁶ Muhammed Yusuf Kandehlevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, çev. Ahmet Meylâni (İstanbul: Divan Yayınları, 1980), 2/343.

Abdullah b. Hanzale, Hz. Peygamber'den hadis rivayetinde bulunmuştur.⁴⁷ Ayrıca onun, Hz. Ömer'den (öl. 23/644),⁴⁸ Ka'b el-Ahbâr'dan (öl. 32/653)⁴⁹ ve Abdullah b. Selâm'dan (öl. 43/664)⁵⁰ hadis rivayet ettiği belirtilmiştir. Hz. Peygamber'den iki hadis rivayet ettiği bildirilen⁵¹ Abdullah b. Hanzale'nin ismine *Kitâbü's-sikât* isimli eserinde yer veren⁵² İbn Hıbbân (öl. 354/965), onun güvenilir bir râvî olduğuna işaret etmiştir. Abdullah b. Hanzale'nin arkadaşı olan Abdullah b. Yezîd el-Hatmî (öl. 69/689), Esmâ bnt. Zeyd b. el-Hattâb (öl. ?), Abdullah b. Ebû Müleyke (öl. ?),⁵³ Damdam b. Cevs (öl. ?),⁵⁴ Abdullah b. Hanzale'nin kendisinden büyük olan Kays b. Sa'd b. Ubâde (öl. 60/680) ve Abbâs b. Sehl b. Sa'd (öl. ?), Abdullah b. Hanzale'den hadis rivayet etmiştir.⁵⁵

Kûfe Emîri olan Abdullah b. Yezîd el-Hatmî şöyle anlatmaktadır: "Biz Kays b. Sa'd b. Ubâde'nin evine ziyarete gitmiştik. Namaz için ezan okununca ev sahibine: "Kalk ve bize namaz kıldır." diye ricada bulunmuştuk. Kays b. Sa'd: "Emîri olmadığım kimselere imamlık etmem." deyince Abdullah b. Hanzale, Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu ifade etmiştir: "Bir kimsenin evinde imamlık etmesi sahip olduğu yatakta yatması ve kendi hayvanına binmesi evladır."⁵⁶

Esmâ bnt. Zeyd b. el-Hattâb, Abdullah b. Ömer'den (öl.73/693) o da Abdullah b. Hanzale'den Resûlullah'ın şöyle rivayet ettiğini nakletmiştir: "İnsanlara zor gelmeyeceğini bilseydim, her namaz için abdest almalarını emrederdim."⁵⁷

Abdullah b. Hanzale'nin ilmî kariyeri açısından şunları söylemek mümkündür: Abdullah b. Hanzale, babası Hanzale'nin Uhud Savaşı'nda şehit düşmesiyle yetim olarak dünyaya gelmiştir. Ancak Abdullah b. Hanzale, anne tarafından Hazrec kabilesinin reisi olan ve Resûlullah'ın Medine'ye hicretinden evvel Evs ve Hazrec'in ittifakıyla taç giymeye hazırlanan Abdullah b. Übey'in torunudur. Baba tarafından da Evs'in ileri gelenlerinden Ebû Âmir er-Râhib'in torunu olduğu da bilinmektedir. Abdullah b. Hanzale'nin babası Hanzale, babası Ebû Âmir ve kayın pederi Abdullah b. Übey gibi Resûlullah'a haset etmemiş, bilakis Hz. Peygamber'e tabi olarak onun rahle-i tedrisinden geçmiş ve Resûlullah'a talebe olma şerefine nail olmuştur.⁵⁸ Fakat Abdullah b. Hanzale'nin Ashâbı Suffe'den olup olmadığına

⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 658.; İbn Hazm, *Cevâmi'u's-sîre*, 294.

⁴⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/69.

⁴⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/322.

⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, 2/324.

⁵¹ İbn Hazm, *Cevâmi'u's-sîre*, 294.

⁵² Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed Ebî Hâtim et-Temîmî İbn Hıbbân, *Kitâbü's-Sikât*, thk. Muhammed Abdülmüfid Han (Haydarâbat: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1973), 3/226-227.

⁵³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 658; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/322.

⁵⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/322.

⁵⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, 2/324. Damdam b. Cevs, Kûfe Emîri Abdullah b. Yezîd el-Hatmî, Esmâ bnt. Zeyd b. el-Hattâb'ın rivayet ettikleri hadisler için bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/69; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 658.

⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 658.

⁵⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/111.

⁵⁸ Mustafa Baktır, *Ashâb-ı Suffe-İslâm'da İlk Eğitim Müessesesi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1990), 187-188.

dair bir bilgiye rastlayamadığımızı belirtmek isteriz. Buna rağmen Abdullah b. Hanzale'nin yetiştiği ortam, babasının şahsiyeti, Müslümanlar arasındaki yeri ve “Gasîlü'l-melâike” olarak tanınması, dedelerinden Abdullah b. Übey'in Medine'nin eşrafından olması, Abdullah b. Hanzale'ye Müslümanlar nezdinde özel bir yer vermiştir. Zira o, Evs ve Hazrec arasında paylaşılamayan birinin oğluydu. Buna ilaveten Resûlullah'ın hayatta olduğu bir ortamı düşünecek olursak, keyfiyetini tam olarak bilemesek de iyi bir eğitim aldığı rahatlıkla söylemek mümkündür. Onun Medineliler tarafından itibar gören, zühd ehli, takva sahibi, faziletli biri olarak tanınması⁵⁹ da küçümsenmeyecek ilmî makama sahip olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Zira böyle olmasaydı Medine halkı tarafından Harre Savaşı'nda lider seçilmesi mümkün olmazdı.

5. Halife Yezîd b. Muâviye'ye Karşı Tavrı

Yezîd b. Muâviye'nin halifelüğünden önce babası Muâviye b. Ebû Süfyân, Yezîd'i veliaht tayin etme çabası içine girmiş ve Medine'nin biatını almakta zorlanmıştı. Medine valisi Mervân b. Hakem'e (öl. 65/685) düşüncesini bildiren bir mektup yazarak Medine halkının biatını almasını istemiş, bunu gerçekleştiremeyen Mervân b. Hakem'i daha sonra görevden azletmiştir. Mervân'ın yerine Saîd b. Âs'ı (öl. 59/679) tayin eden Muâviye, Saîd'in de bu görevi yerine getiremediğini görünce hac farızasını bahane ederek yanına aldığı bin kişilik kuvvetle Medine'ye gelmiş ve Medine'de önde gelenlerin biatını silah zoruyla da olsa görünürde almayı başarmıştır.⁶⁰ Muâviye'nin vefatından sonra Yezîd de Medine'nin biatına önem vermiş ve valisi Osman b. Muhammed'den (öl. ?), Medine'nin ileri gelenlerinden bir grubun Şam'a gönderilmesini istemiştir.⁶¹

Yezîd, isteklerini dinlemek ve gönüllerini almak maksadıyla bir heyet isteyince Vali Osman b. Muhammed, aralarında Abdullah b. Ebû Amr Hafs b. Muğîre el-Mahzûmî (öl. ?), Muhammed b. Amr (öl. ?),⁶² Münzir b. Zübeyir b. Avvâm (öl. ?), Abdullah b. Hanzale gibi eşraftan bazılarının da bulunduğu bir grubu Yezîd'e göndermiştir.⁶³ Heyet Yezîd'e geldiği zaman, Yezîd onları hoş karşılayıp cömert davranmış, heyette bulunanların her birine elli bin dirhem vermişti. Heyet, Yezîd'in yanından ayrıldıktan sonra Medine'ye geri dönmüş ve halka şöyle seslenmişti: “Biz içki içen, tambur çalan, köpeklerle oynayan, anasıyla nikâhlanan,⁶⁴ muğanniye dinleyen fâsik bir adamın yanından geliyoruz.”⁶⁵ Abdullah b.

⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 659.

⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/101.

⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/203.

⁶² Ebû Amr Halife b. Hayyât, *Târîh-u Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî (Riyâd: Dâru Taybe, 1985), 238.

⁶³ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 5/337-338.

⁶⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 3/324.

⁶⁵ Halife b. Hayyât, *Târîh-u Halife b. Hayyât*, 238; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 5/338; Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *Mürûc'uz-zehab ve me'âdinü'l-cevher*, thk. Kemâl Hasan Mer'î (Beyrût: Mektebü'l-Asriyye, 2005), 3/63-64. Bazı kaynaklarda Abdullah b. Hanzale'nin yanında sekiz oğlunun da bulunduğunu Yezîd'in Abdullah b. Hanzale'ye 100 bin, her bir oğluna da 10 bin dirhem verdiği, Medine'ye döndüklerinde halk, Abdullah b. Hanzale'ye: “Ne haber getirdin?” diye sorunca O: “Allaha yemin olsun! Öyle bir adamın yanından geliyorum ki,

Hanzale Yezîd'in yanından çeşitli hediyelerle döndükten sonra Yezîd aleyhinde konuşunca Medine halkı ona: "Yezîd sana ikramda bulundu ve cömert davrandı." demiş, o: "İkramı ona karşı güç toplamak için kabul ettim." diye cevap vermiş⁶⁶ ve sözlerine şöyle devam etmiştir:

"Dostlarım, kardeşlerim! Allah'tan korkun. Andolsun ki Yezîd'e gökten üzerimize taş yağmasın diye karşı çıktık. Yezîd öyle bir adam ki analarını, kızlarını, kız kardeşlerini nikâhlıyor, içki içiyor ve namazı terk ediyor, firavun gibi yaşıyor.⁶⁷ Vallahi yanımda kimse olmasa bile ben onunla yine savaşırım."⁶⁸

Bu sözler üzerine orada bulunan Medine halkı, Yezîd'in halifeliğini reddederek birbirlerini ezercesine Abdullah b. Hanzale'ye biat etmiştir.⁶⁹ Bu ifadeler aslında Abdullah b. Hanzale ve Medinelilerin Yezîd'in halifeliğini reddetmelerinin sebebini ortaya koymaktadır. Heyet üyelerinin beyanına göre Yezîd'in günahlarda haddi aşması Medinelileri böyle bir davranışa itmiştir. Zettersteen, halka hitap, bilgilendirme ve yönlendirme konusunda Abdullah b. Hanzale'nin heyetin diğer üyelerinden daha çok gayret sarf ettiğini ve Harre Savaşı'nda da yiğitçe mücadele ettiğini nakletmiştir.⁷⁰

Medinelilerin Yezîd'i hilâfet makamından uzaklaştırdıkları gün Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelâbidin (öl. 94/712) ve Abdullah b. Ömer'in (öl.73/693) bu işten uzak durdukları rivayet edilmiştir. Hatta Abdullah b. Ömer, ailesinden hiç kimsenin böyle bir şeye kalkışmasına müsaade etmemiş, ailesine şu ifadeleri kullanmıştır: "Sizden biriniz, aramızda kesin hükme varmamak veya aramıza kılıç girmemesi adına Yezîd'in halifeliğini reddetmesin. Yoksa aramızda kesin hükme varırız."⁷¹ Bu bilgiler bize o gün Medine'de bulunanların tamamının Yezîd'i reddetmediklerini göstermektedir.

Yezîd, Valisi Osman b. Muhammed'den bir heyet istediğinde Osman, Medine'nin seçkin insanlarından oluşan bir grubu Şam'a göndermişti. Osman aslında bu davranışıyla heyettekilerin kanaat önderi olmaları sebebiyle Medine'ye döndükten sonra halkın üzerindeki nüfuzlarını kullanarak Medine'nin biatını kolaylıkla alabileceğini düşünmüştü. Bu nedenle Şam'a giden heyetin kimliği ve ne maksatla Şam'a geldiği herkes tarafından bilinmekteydi. Buna rağmen Yezîd, içerisinde Hz. Peygamber'in ashabının bulunduğu heyetin huzurunda yukarıda sözü edilen fık-ı fucûru bilerek işlemiş midir? Bilemiyoruz.

şayet yanımda kimsenin olmayacağını bilsem bile onunla cihat ederdim" dediği ve bunun üzerine Medinelilerin Yezîd'in halifeliğini reddettikleri rivayet edilmiştir. bk. Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, thk. Müfid Muhammed Kumeiha (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 4/387-388; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 658; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 3/322; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/110-111.

⁶⁶ Halife b. Hayyât, *Târîh-u Halife*, 238; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 3/322.

⁶⁷ Mes'ûdî bu söylenenlere ve firavun gibi yaşamasına "Firavun ondan daha adildi." diye ilave etmiştir. bk. Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, 3/63.

⁶⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/70.

⁶⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/70.

⁷⁰ K.V. Zettersteen, "Abdullah b. Hanzale", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, 1997), 1/32.

⁷¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/308.

Açıkçası bilerek işleyecek kadar düşüncesiz davranabileceğine ihtimal vermiyoruz. Fakat kaynakların bize verdiği bilgilerden öyle anlaşılıyor ki, Yezîd'e giden heyet içerisinde sahâbeden insanlar vardı. Bunların yalan söyleme ihtimalinin olduğunu düşünmüyoruz. Kaynaklarda heyetin Şam'da kaldığı süre hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Buna ilave olarak heyetin söylemlerinden şunu söylemek mümkündür. Heyet çabucak Şam'a gidip dönmemiş, muhtemelen Yezîd'in sözü edilen fışkına vakıf olabilecek kadar orada kalmıştır. Köpeklerle oynaması, cariyelerle işreti, şarap içmesi, hemen tespit edilip şahit olunacak cinsten fiiller değildir. Bu tespitten sonradır ki, Şam'dan dönen heyet Medine'ye gelince Mescid-i Nebî'de valiye halkın huzurunda Yezîd adına biat edecekken yaptıklarından dolayı Yezîd'in halifeliğini reddetmiş, valisi Osman'ı da Medine'den uzaklaştırmıştır.

Burada akla hemen şu gelmektedir. Neden Yezîd'i Medine'ye döndükten sonra reddettiler? Bu iş niçin önceden yapılmadı? Kanaatimizce "Kerbelâ Olayı" sebebiyle önceden Yezîd'e karşı öfkeli olan heyet, halife hakkında bazı duyumlar vesilesiyle bir takım bilgiye sahipti. Ancak, muhtemelen duyumlarla hareket etmemişler, Yezîd'in yaşam biçimini bizzat gözleriyle müşahade ettikten sonra Yezîd'in halifeliğini reddetmişlerdir. Görünen o ki, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hilâfetiyle başlayan Hicaz'ın hoşnutsuzluğu Yezîd döneminde zirveye çıkmış, bunun farkında olan Yezîd de halifeliğinin geleceği açısından Hicaz'a önem vermiştir. Yezîd, her ne kadar heyetin gönlünü maddi imkânlarla almaya çalışmış olsa da işler umduğu gibi gitmemiştir.

Medine halkı Abdullah b. Hanzale'ye biat ettikten sonra valiyi makamından uzaklaştırıp, Ümeyyeoğullarını muhasara etmiştir. Ümeyyeoğulları adına Mervân b. Hakem imdat çağrısında bulunmuş ve Yezîd'den yardım talep etmiştir. Yezîd de Murreli Müslim b. Ukbe (öl. 63/682) komutasında bir orduyla bu çağrıyı karşılıksız bırakmamıştır.⁷² Müslim'in askerî seferi, o sıralarda yaşlılığı ve maluliyeti sebebiyle bütün yolu bir taht-ı revân içinde kat ettiği ve yine ordusunda Suriyeli Hıristiyan askerlerin de var olduğu rivayet edilmiştir.⁷³ Yezîd'in Müslim'e, Medine'ye varınca onları üç kez bu işten vazgeçmeye davet et, kabul ederlerse mesele yok. Şayet kabul etmezlerse onlarla savaş dediği de kaynaklarda zikredilmiştir.⁷⁴

Yezîd'in gönderdiği orduya karşı Medineliler de boş durmamış, karşı önlem olarak bir hendek açmış ve burada bir grubu görevlendirmişlerdi. Başlarında Abdurrahman b. Avf'ın amcaoğlu Abdurrahman b. Züheyr b. Abdi Avf bulunuyordu. Abdullah b. Mutî,

⁷² Halife b. Hayyât, *Târîh-u Halife*, 238. Ordunun mevcudu hakkında farklı rivayetler vardır. Beş bin bk. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdülemîr Mühennâ (Beyrût: Şeriketü'l-Âlemî, 2010), 2/165; On iki bin bk. Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 5/340; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/32.; On bin ve on beş bin bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/308.

⁷³ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980), 2/304.

⁷⁴ Taberî, *Târîhu'r-rusûl*, 4/484.

Medine'deki Kureyşlilerin başında; sahâbeden Ma'kıl b. Sinân muhacirlerin başında bulunuyordu. Bunların tümünü Abdullah b. Hanzale komuta etmiştir.⁷⁵

Şam ordusu Vâdilkurâ tarafından Medine'ye yaklaşırken Abdullah b. Hanzale o esnada öğle namazını kıldırıyordu. Namazdan sonra minbere çıkmış, Allah'a hamd ve sena ettikten sonra insanlara şöyle hitap etmişti:

“Şüphesiz sizler dininiz adına bu yola çıktınız. Allah'ın mağfireti size vacip olmuştur. O'nun rızası size helâldir. Bana içinde siyahilerin bulunduğu, aralarında Mervân b. Hakem'in de olduğu ordunun yaklaştığı haberi gelmiştir. Allah'ın izniyle onların birliğini bozup ahitlerimizi yerine getireceğiz.”⁷⁶

Allah Resûlü'nün minberi yanında halk, Mervân b. Hakem'e “Alçak oğlu alçak” diyerek bağırması,⁷⁷ Abdullah b. Hanzale onları sakinleştirerek şöyle demiş ve minberden inmiştir.

“Şüphesiz sövmek, küfretmek iyi değildir. Fakat onları bildiğiniz gibi karşılayınız. Andolsun! Kim sözünü yerine getirirse Allah'ın izniyle nusrete onlar sahip olurlar.” Sonra elini semaya kaldırmış ve kibleye yönelerek: “Allah'ım! Bizler senin için antlaştık, sana iman ettik ve sana güvendik tevekkülümüz sanadır, sırtımızı sana dayadık.”⁷⁸

Müslim'in Medinelilere verdiği süre dolunca savaş kaçınılmaz olmuştu. Müslim, ordusuna seslenerek: “Ey Şamlılar! Emîriniz uğrunda çarpışınız ve dua ediniz.” demiş, sonra Şam ordusu yukarıda bahsettiğimiz komutanlardan hangisinin üzerine hücum ettilerse geri püskürtülmüştü. Bu arada Şamlı süvariler Abdullah b. Hanzale'nin üzerine hücum etmiş, onlar da püskürtülmüştür.⁷⁹

Harre Savaşı'nda, Şam ordusunda bulunan paralı askerlerin ilk hücumlarının, Medineliler tarafından savuşturulduğu dikkat çekmektedir. Burada akla şöyle bir soru gelmektedir. Şam'dan gelen düzenli bir ordu, nasıl olur da Medine'deki düzensiz silahlı birlikler karşısında üstünlük sağlayamaz? Psikolojik açıdan hücum edenlerin öldürmek için geldikleri düşünülürse, savunmada bulunanların ölmek için daha fazla direnc göstermeleri normal karşılanmalıdır. Bu sebeple ilk hücumlar bertaraf edilmiştir. Daha sonra Hâriseoğullarının içerden yardımıyla Medineliler iki ateş arasında kalmış, yenilgi ve

⁷⁵ Halife b. Hayyât, *Târîh-u Halife*, 238.

⁷⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/70.

⁷⁷ Rivayete göre Ümeyyeoğulları Medine'den çıkınca Vâdilkurâ'da Müslim b. Ukbe ile karşılaşmıştı. Müslim Hz. Osman'ın oğlu Amr'ı yanına çağırması ve Medine'deki durum hakkında kendisine bilgi vermesini istemişti. Amr ise: “Hayır, bunu yapamam; çünkü düşmanlarına yardımcı olmamak üzere bizden söz alındı.” diye cevap vermişti. Bu söz üzerine Müslim çok kızmış ve “Yemin ederim ki, Osman'ın oğlu olmasaydın seni şuracıkta öldürürdüm.” demişti. Rivayetlerde Mervân'ın bile Müslim'e bu konuda bilgi vermemek için çabaladığı dikkat çekmektedir. bk. Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 5/341.

⁷⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/70.

⁷⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 5/344.

ardından facia kaçınılmaz olmuştur.⁸⁰ Harre Savaşı'nda başta Abdullah b. Hanzale, sekiz oğluyla, Abdullah b. Mutî' (öl. 74/693), yedi oğlu ile birlikte tek tek şehit edilmiştir.⁸¹ O gün öldürülenler arasında Abdullah b. Hanzale'nin anne bir kardeşi Muhammed b. Sâbit b. Şemmâs (öl. ?) da yer almıştır.⁸²

Harre Savaşı'nda yaşanan dehşeti ve boyutlarını anlama noktasında şu rivayetler oldukça dikkat çekmektedir. O gün Ebû Hârûn el-Abdî (öl. ?), Ebû Saîd el-Hudrî'yi (öl. 74/694) sakalları dökülmüş bir vaziyette görmüş ve ona ne olduğunu sorunca, Şamlıların yaptığı zulüm gibisini daha önce görmediğini söylemişti. Önce evde ne var ne yok aldıklarını, sonra gelen başka bir grubun, alacak bir şey bulamayınca Ebû Saîd el-Hudrî'ye kızdıklarını ve onu yere yatırarak her birinin Ebû Saîd el-Hudrî'nin sakalından bir kıl kopardığını anlatmıştır.⁸³

Yine Medine'de olup bitenden ve başına gelenlerden dolayı öldürülmekten korkan Ebû Saîd el-Hudrî Medine'den çıkıp bir mağaraya sığınmış, onu bir Şamlı görmüş ve mağaraya kadar takip etmişti. Ebû Saîd kılıcını çekip Şamlıyı korkutmak istediye de Şamlı bundan pek etkilenmemişti. Bunu gören Ebû Saîd kılıcını kınına sokup şu ayeti okumuştur: "Beni öldürmek için bana elini uzatsan da sana karşı ben elimi kaldırmayacağım."⁸⁴ Şamlı ona: 'Sen kimsin?' diye sormuş. Ebû Saîd de: 'Ben Ebû Saîd el-Hudrî'yim.' diye cevap vermişti. Şamlı: 'Resûlullah'ın ashâbı olan Saîd mi?' diye sorunca 'Evet' demiş, bunun üzerine Şamlı onu oracıkta bırakıp gitmiştir."⁸⁵

Harre savaşıyla ilgili olarak kaynaklarda üç yüz altı⁸⁶ kişiden başlayıp on bin⁸⁷ kadar insanın öldürüldüğü, Medine'nin üç gün boyunca mubah kılınıp yağmalandığı,⁸⁸ bin kadar kadının hamile bırakıldığı söylenmiştir.⁸⁹ Mes'ûdî Haşimoğulları ve Kureyş'ten doksan küsur, bir o kadar Ensar'dan kişi ve toplamda dört bin insanın öldürüldüğünü nakletmiştir.⁹⁰ Öldürülenlerin sekiz yüzünün Kur'an hafızı olduğu belirtilmiştir.⁹¹

Kaynaklarda verilen bilgiler ışığında, savaş sonunda büyük zulüm yapıldığını ve onlarca insanın öldürüldüğünü söylemek mümkündür. Ancak o günün şartlarında

⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/216.

⁸¹ Halife b. Hayyât, *Târîh-u Halife*, 239; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/216.

⁸² Taberî, *Târîhu'r-rusûl*, 5/490; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/216.

⁸³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/323.

⁸⁴ el-Mâide 5/28.

⁸⁵ Halife b. Hayyât, *Târîh-u Halife*, 239; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 5/345; Taberî, *Târîhu'r-rusûl*, 5/491; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/215.

⁸⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/325.

⁸⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 5/350.

⁸⁸ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, thk. Muhammed Ğassân Nasûh el-Hüseynî (Beyrût: Dâru'l-Minhâc, 2013), 344.

⁸⁹ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/165.

⁹⁰ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, 3/63-64.

⁹¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/325. Halife b. Hayyât, öldürülenlerin tamamının isimlerini verir. bk. Halife b. Hayyât, *Târîh-u Halife*, 241-251.

Medine'nin nüfusu düşünülür ve bazı grupların halifeyi reddetmedikleri göz önüne alınırsa⁹² dört bin ve on bin rakamlarının abartıldığı muhakkaktır. Ayrıca konuyla ilgili Ya'kûbî'nin rivayetinde yer alan bin kadar kadının, babası belli olmayan çocuklar doğurmasında ve bu çocuklara *Evlâd-ü Harre* diye isim verilmesinde⁹³ mezhebî taassubun etkisinin olduğu düşünülmektedir. Yine Şam ordusunun bir kısmının henüz Hıristiyan kültürünün tesirinden kurtulamadığı düşünülerek⁹⁴ lokal tecavüz olaylarının vuku bulması mümkündür. Fakat bu sayının bin kadar kadına çıkması ve bu kadınların tamamının bakire oluşu,⁹⁵ dokuz ay sonra hepsinin çocuk doğurması mübalağa olarak değerlendirilmektedir.

Abdullah b. Hanzale, yaşadığı dönemde toplum içerisinde ağırlığı olan, salih amel işleyen, erdemli, faziletli bu sebeple de Medine'de itibar sahibi biriydi. Bunların yanında zâhidane yaşam biçimini tercih etmesi sebebiyle Medinelilerden saygı görüyordu. Abdullah b. Hanzale'nin Şam ziyareti sonrası Yezîd'in şahsiyetinden kaynaklı halifelğine karşı tutumu bir tercihtir. O Medine'de tercihini halka bildirirken sadece gördüklerini aktarmış, Medinelilere kendi tutumu doğrultusunda hiçbir baskı uygulamamıştır. Halkı etkilemeye kalktığını söylemek, Medinelilere büyük haksızlık olur. Çünkü onlar ne yaptığını bilemeyecek kadar zavallı insanlar değillerdi. Medineliler o günün şartlarında halifeyi reddetmenin ne anlama geldiğini, bunun ölümle yüzleşmek olduğunu çok iyi biliyorlardı. Medineliler, tercihlerini bilerek ve Abdullah b. Hanzale'ye inanarak yapmış ve zamanın resmi otoritesine karşı gelmiştir.

Sonuç

Muâviye b. Ebû Süfyân ölmeden önce oğlu Yezîd b. Muâviye adına Hicaz bölgesi dâhil olmak üzere tüm İslâm coğrafyasının biatını almış Yezîd, Muâviye sonrası İslâm dünyası adına resmi otoriteyi temsil eden tek isim olmuştur. Yezîd otoritesini güçlendirmek adına Medine'den kanaat önderlerini davet etmiş, fakat kaynakların bildirdiği yaşam biçimine dikkat etmemiş, davetliler Medine'ye döndüklerinde Medine'de halifeye karşı olumsuz bir tutum içerisine girmiş, bu sebeple Harre Savaşı vuku bulmuş ve istenmeyen hadiseler yaşanmıştır.

Resmî otoriteler, tarihte her zaman iktidarlarını güçlendirmek için gerektiğinde kendi halkına karşı baskıyı, güç kullanmayı mubah görmüştür. Bu otoriteler, iktidarlarına karşı olan hareketleri -Her ne kadar doğruluk ve haklılık payı ile hareket etseler de bu tür davranışları- onaylamamış, aksine aleyhine olduğu için isyan olarak değerlendirmiş, bastırabilmek için gerektiğinde güç kullanırken, bu gücün orantısız olup olmadığına

⁹² O gün halifeyi reddetmeyenler: Abdullah b. Ömer bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/308; Ali Zeynelâbidin b. Hüseyin b. Ali bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl*, 5/493; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/308.

⁹³ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/165; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/311.

⁹⁴ Taberî, *Târîhu'r-rusûl*, 5/489; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/216; Hitti, *İslam Tarihi*, 2/304.

⁹⁵ Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 344.

bakmaksızın, masum insanların ölmesine, öldürülmesine göz yummuş, kulak tıkamıştır. Resmî otoriteler tarafından bu yapılanlar, bazen bir katliam bazen etnik bir temizlik olarak görülmüştür. O esnada çoğunlukla suçlu-suçsuz ayrımı yapılmamış ve masum insanların katledilmelerine sırf iktidarın menfaati sebebiyle ses çıkarılmamış adeta göz yumulmuştur.

Tarih bunun örnekleriyle doludur. Yezid dönemi de bu nevi hadiselerle oldukça dikkat çekmektedir. Kerbelâ olayı, Mekke muhasarası ve araştırmamızın da bir bölümünü teşkil eden Harre Savaşı, bu nevi olaylardandır. Yaşananların üzerinden asırlar geçmesine rağmen unutulmamıştır. Zamanın resmi otoritesi, aleyhine gördüğü girişimlerin faillerini isyancı olarak nitelemiş, cezalandırma esnasında sırf gözdağı olsun diye halifeyi reddedenlerin sempatanlarını bile ağır bir şekilde cezalandırmaktan kaçınmamıştır. Bazısı mahallî olmaktan öteye gidememiş olan bu hadiselerde cezalandırma genel ve çok ağır olmuştur. Bir devletin ya da resmi ideolojinin ayakta durabilmesi beklide bu tür uygulamalara bağlıdır. Bu sebeple yapılan uygulamalar bazı çevrelerce mazur görülmüştür.

Medineli heyetin Yezîd'i suçladıkları tek argüman, Yezîd'in dini yaşam biçimi olmuştur. Yezîd, resmi otoriteyi temsil etme yetkisinin kendinde olduğu kanaati ve dilediği gibi yaşayabilme özgürlüğüne sahip olma düşüncesiyle hareket etmiştir. Belki de Yezîd'in en büyük hatası bu olmuştur.

İslâm tarihi boyunca sahâbe nesli Müslümanlar nezdinde hep özel bir yere sahip olmuştur. İlk dönem Müslümanları, Hz. Peygamber'in terbiyesinde yetişmenin kendilerine tanıdığı ayrıcalık sayesinde sahâbe olma vasfını kazanmıştır. Sahâbe nesli sahip oldukları bu vasfı hiçbir zaman şahsi menfaatlerine kurban etmemiştir. Bu gün kimse Ammâr b. Yâsir'i veya Amr b. el-Âs'ı Ali-Muâviye mücadelesinde tercihlerinden dolayı suçlamamaktadır. Gerek Ammâr gerek Amr gerekse o dönem siyasi mücadelede taraf olan tüm Müslümanlar, İslâm'ın ve Müslümanların menfaatlerini düşünerek hareket etmiştir. Tercihler ve yaşananların yanlışlığı ya da doğruluğu tarihi seyir içerisinde ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte sahâbe neslinin de birer insan olduğu gerçeği unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Baktır, Mustafa. *Ashâb-ı Suffe-İslâm'da İlk Eğitim Müessesesi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1990.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ. *Ensâbü'l-eshrâf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî. 13 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/491-500. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr. *Târîh-u Halife b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. Riyâd: Dâru Taybe, 2. Basım, 1985.
- Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980.

- İbn Abdülber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Bîcâvî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1992.
- İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî. *el-İkdü'l-ferîd*. thk. Müfîd Muhammed Kumeyha. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- İbn Hacer, Ebi'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 15 Cilt. Kâhire: Merkezü li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye, 2008.
- İbn Hacer, Ebi'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer Şihâbüddîn el-Askalânî. *Tehzîbü't-tehzîb*. thk. İbrâhîm ez-Zeybek - 'Âdil Mürşid. 4 Cilt. Dımaşk-Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2014.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelûsî. *Cevâmi'u's-sîre ve hamsü resâ'ile uhrâ*. thk. İhsân Abbâs - Nâsırudin el-Esed. Mısır: Dâru'l-Meârif, ts.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebî Hâtım et-Temîmî. *Kitâbü's-Sikât*. thk. Muhammed Abdülmüîd Han. 10 Cilt. Haydarâbat: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1973.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdülkâdir el-Arnâût - Beşâr 'İvâd. 20 Cilt. Beyrût: Dâr-u İbn Kesîr, Özel Baskı., 2015.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî ez-Zührî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 10 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. 1 Cilt. Beyrût-Lübnân: Dâru İbn Hazm, 2012.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebü'l-Hasen Alî b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed Ebî Abdülkerîm b. Abdülvâhîd Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Kâmil fî't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî. 10 Cilt. Beyrût-Lübnân: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2012.
- Kandehlevî, Muhammed Yusuf. *Hayâtü's-Sahâbe*. çev. Ahmet Meylâni. İstanbul: Divan Yayınları, 1980.
- Kılıç, Ünal. "Harre Vakasının Sebepleri Hakkında Bazı Mülâhazalar". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (Aralık 2000), 317-324.
- Kılıç, Ünal. *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezîd b. Muâviye*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2001.
- Kister, M. J. Kister. "Harre Vakası (Bazı Sosyo-Ekonomik Tespitler)". çev. Ünal Kılıç. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (Aralık 2000), 305-316.
- Kur'an-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Âlisi*. çev. Ahmet Fikri Yavuz. İstanbul: Sönmez Neşriyat, ts.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Harre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/244-245. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Harre Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/245-247. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali. *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. thk. Kemâl Hasan Mer'î. 4 Cilt. Beyrût: Mektebü'l-Asriyye, 2005.
- Önkal, Ahmet. "Abdullah b. Hanzale". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/104-105. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Târîhu'l-hulefâ*. thk. Muhammed Ğassân Nasûh el-Hüseyinî. Beyrût: Dâru'l-Minhâc, 2. Basım, 2013.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Maârif, 2. Basım, 1967.
- Uçar, İlyas. "Medîne Tarihi'nde Kara Bir Gün: Harre Vak'ası". *Tarih ve Gelecek Dergisi* 8/1 (Mart 2022), 33-52. <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1070338>
- Varol, M. Bahaüddin. "Harre Vakası (Sebep-Sonuç Değerlendirmesi)". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1997), 513-534.
- Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. thk. Abdülemîr Mühennâ. 2 Cilt. Beyrût: Şeriketü'l-Âlemî, 2010.
- Yazıcı, Mahmut. *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnâût. 25 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985.
- Zettersteen, K.V. "Abdullah b. Hanzale". *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. 1/32. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, 1997.